
РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК 340.115

УДК 340.15: 352(497.16)«14»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.1>

СТАТУТ БУДВИ – МАЛОВІДОМА ПАМ'ЯТКА МІСЬКОГО ПРАВА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Гавриленко О.А.,

*професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
доктор юридичних наук, професор,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>*

Гавриленко О.А. Статут Будви – маловідома пам'ятка міського права середньовічної Європи.

Статтю присвячено висвітленню джерел кодифікації та аналізу змісту Статуту Будви – міста, розташованого на березі Адріатичного моря. Наголошено, що цей Статут було створено під помітним впливом венеціанського права. Саме тому за своїм змістом він доволі схожий на статuti інших чорногорських міст, що входили до складу Стато да Мар – одного з володінь Венеціанської Республіки, насамперед розташованого неподалік міста Котор. Певні подібності будванського Статуту можна виявити й порівнюючи його зі статутами міст, підпорядкованих середньовічній Генуезькій республіці, зокрема тих, що розташовувалися на території сучасної України.

Показано, що текст Статуту, у тому вигляді, як він дійшов до нашого часу, був записаний за доби правління сербського короля Стефана Уроша IV Душана у XIV столітті. Так само, як і інші статuti середньовічних міст на південному узбережжі Адріатики, найдавніший варіант Статуту Будви було записано середньовічною латиною. Цей оригінал до нашого часу не зберігся, але його було використано під час перекладу на італійську мову в XV столітті, після того, як Будва перейшла під владу Венеції (з 1442 р.). З цього італійського перекладу було зроблено кілька транскриптів. З них до нашого часу збереглося шість.

Зауважено, що Статут Будви являв собою комплексний кодифікаційний акт, який був результатом тривалої роботи і являв собою збірку норм державного, адміністративного, цивільного, кримінального та процесуального права. Його появі передувала тривала робота з систематизації та узагальнення норм звичаєвого права, норм статутів, виданих органами міської влади та орга-

нами держав, до складу яких входили міські землі в той чи інший період, зокрема норм венеціанського права, норм канонічного права та врахування судової практики. Помітно, що в ході кодифікації Статуту Будви широко використовувалися правові звичаї, а також попередні норми права, що походили від органів міського управління (самоврядування). Джерелознавча критика Статуту надає можливість дійти висновку, що з часом право Будви помітно ускладнюється та набуває все більш виразних специфічних ознак, притаманних місцевому правовому ладу.

Ключові слова: середньовіччя, Чорногорія, Будва, Венеційська республіка, пам'ятка права, джерело права, кодифікація, статут, муніципальне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, судочинство.

Havrylenko O.A. The Charter of Budva – a source of the urban law of medieval Europe.

The article is devoted to highlighting the sources of codification and analysis of the content of the Charter of Budva – a town located on the shores of the Adriatic Sea. It is emphasized that this Statute was created under the noticeable influence of Venetian law. That is why its content is quite similar to the charters of other Montenegrin towns that were part of the Stato da Mar – one of the possessions of the Venetian Republic, primarily located near the town of Kotor. Certain similarities of the Budva Charter can also be found by comparing it with the charters of cities subordinate to the medieval Genoese Republic, in particular those located on the territory of modern Ukraine.

It is shown that the text of the Charter, as it has reached our time, was written during the reign of the Serbian king Stefan Uroš IV Dušan in the 14th century. Just like other charters of medieval cities on

the southern coast of the Adriatic, the oldest version of the Charter of Budva was written in medieval Latin. This original has not survived to our time, but it was used during the translation into Italian in the 15th century, after Budva came under the rule of Venice (since 1442). Several transcripts have been made from this Italian translation. Six of them have survived to our time.

It was noted that the Statute of Budva was a complex codification act, which was the result of long-term work and was a collection of norms of state, administrative, civil, criminal and procedural law. Its appearance was preceded by long work on the systematization and generalization of the norms of customary law, the norms of statutes issued by city authorities and state authorities, which included urban lands in one or another period, in particular, the norms of Venetian law, the norms of canon law, and taking into account judicial practice. It is noticeable that during the codification of the Charter of Budva, legal customs were widely used, as well as previous legal norms originating from the bodies of city administration (self-government). Source-based criticism of the Statute provides an opportunity to conclude that over time the law of Budva becomes noticeably more complicated and acquires more and more distinct specific features inherent in the local legal system.

Key words: Middle Ages, Montenegro, Budva, Republic of Venice, source of law, codification, statute, municipal law, administrative law, civil law, criminal law, judiciary.

Постановка проблеми. В останні кілька років міжнародні зв'язки України та Чорногорії як на публічному, так і на приватному рівні суттєво поживалися. Особливо активізувалися вони в умовах російської агресії, коли частина біженців знайшла тут собі притулок. Розширення контактів спричинило інтерес вітчизняних науковців до чорногорського права та його історії, тим більше що до цього часу спеціальних історико-правових досліджень пам'яток права Чорногорії в Україні майже не здійснювалося.

Протягом тривалого часу джерела права, що містили норми, якими регулювалися суспільні відносини у середньовічних містах, розташованих на узбережжі Адріатичного моря (у Будві, Которі та ін), лишалися абсолютно невідомими широкому загалу. Донедавна тільки вузьке коло фахівців, переважно істориків-медієвістів, були знайомі з текстом унікальних пам'яток – Статутів цих міст, які збереглися до нашого часу.

Статут громади міста Будва є однією з цінних пам'яток середньовічного права. Укріплене місто існувало на цьому місці вже з найдавніших часів. За легендою його засновником був фінікійський царевич Кадм, який нібито відмовився від влади на Фівах на користь свого онука і разом з

дружиною Гармонією вирушив до володінь іллірійського племені енхілеїв, щоб допомогти їм (за Аполлодором) у війні проти інших іллірійських племен («Illyri proprie dicti»). Невідомо, чи цей переказ ґрунтується на фактах. Але більшість сучасних дослідників вважає, що, хоча автохтонне іллірійське населення й не дозволяло грекам заснувати на своїх землях колонію [1], все ж можна говорити про існування тут уже в V ст. до н.е. грецького ринкового центру – емпоріуму. Вперше згадує про іллірійське місто Бутуа (Бутуа) Софокл, а Псевдо-Ксилакс стверджував, що з нього до Дурреса (нині місто в Албанії) протягом дня і ночі можна дістатися морем, а сухоходом – за три дні. Після іллірійсько-римських воєн Будва перейшла під владу Риму. Розташовані на цих теренах невеликі містечки [2, с. 539] були поселеннями римських громадян (*oppida civium Romanorum*), які іммігрували до Іллірику, тобто на територію, що пізніше становила провінцію Далмація. Серед таких поселень згадується й Бутуа-Бутуанум (Будва). Орім італіків, у цих містах мешкала велика кількість купців, грецьких і східних, розвивалися ремесла.

З розселенням на теренах сучасної Чорногорії слов'ян велика кількість романізованих тубільців відійшла до укріплених прибережних міст. У добу раннього середньовіччя Будва була візантійським містом з грецьким військовим гарнізоном та іллірійсько-римським населенням, а також грецькими та італійськими купцями, які постійно мешкали тут [3]. Після здобуття незалежності Дуклянським князівством (Зета, Діоклетія) [4, с. 198] Будва увійшла до його складу, а згодом до складу Дуклянського королівства. Після 1181 р. місто перебувало у складі держави великого жупана Рашки Стефана I Немані. Саме за часів правління одного з його наступників – Стефана Уроша IV Неманича й було укладено за зразком Кодексу Душана Статут міста Будви. У пізніший період місто перебувало під владою сербських правителів з родів Балшичів та Црноевичів (Сербської деспотії).

Як зауважував сербський історик С.М. Чиркович, приморські міста являли собою особливу правову зону: «Вони самі ухвалювали свої закони, що фіксувалися в книзі статутів... Їхні громадяни, навіть виїжджаючи з міста у будь-яких справах, все одно продовжували жити за його законами. У міських статутах були положення, які забороняли городянам викликати своїх співгромадян на королівський суд чи брати участь у королівських судових органах» [5, с. 93].

Використовуючи набіги турків на Балканський півострів, на цих теренах поступово починають оселятися й венеціанці вплив яких поступово зростає. До 1435 року Сербська деспотія на узбережжі Зети була позбавлена усіх володінь, окрім Бару та Будви. Однак, після того, як багато колишніх

сербських територій підпало під турецьку владу в 1439 р., венеціанці скористалися цією ситуацією й, перешкоджаючи туркам, зайняли до 1443 р. всю прибережну смугу Зети від Бояни до Котора. Таким чином, під їхню владу потрапили міста Ульцинь, Бар та Будва. У переданих їм місцевостях венеціанці в період з 1441 по 1797 рр. призначали свою знать ректорами (начальниками). Імена цих ректорів збереглися у венеціанських архівах. Після падіння Венеціанської республіки, за мирним договором, укладеним в Кампо-Форміо 17 жовтня 1797 р. [6, с. 619], Будва (у складі колишніх венеційських територій на схід від Ечу, разом з Істрією і Далмацією) увійшла до складу Австрії [5, с. 239]. Отже місто перебувало під владою Венеції на правах самоврядної муніципії з кінця XIV ст. до 1797 р. і протягом усього цього часу Статут Будви продовжував зберігати свою чинність.

Стан опрацювання. Серед досліджень Статуту середньовічної Будви варто в першу чергу назвати ґрунтовну суто правознавчу монографію Ж. Буюкліча [7], що вийшла друком наприкінці 80-х років минулого століття, яка в Україні є бібліографічною рідкістю, а також історичні та історико-правові статті Н. Богоєвич-Глушечевич [8], Г. Мілович-Карич, Д. Міловича [9], І. Синдика [10], А.В. Серьогіна [11] та ін., які були опубліковані протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Сам текст пам'ятки з деякими коментарями публікувався Ш. Любічем [12], М. Лукетичем [13] та Н. Вучковичем [14].

Метою цієї статті є висвітлення процесу кодифікації, а також з'ясування особливостей структури та змісту маловідомої в Україні пам'ятки середньовічного права – Статуту міста Будви, розташованого на узбережжі Адріатичного моря.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто зазначити, що Статут Будви було створено під помітним впливом венеціанського права. Саме тому за своїм змістом він доволі схожий на статuti інших чорногорських міст, що входили до складу Стато да Мар – одного з володінь Венеціанської Республіки, насамперед міста Котор [15]. Існували статuti й у містах Ульцинь та Бар, але до нашого часу збереглися лише згадки про них. Певні подібності будванського Статуту можна виявити й порівнюючи його зі статутами міст, підпорядкованих середньовічній Генуезькій республіці. Зокрема, доцільно пригадати близькі за часом та за архітектонікою Статuti генуезьких колоній на Чорному морі, які знайшли певне висвітлення в сучасних вітчизняних історичних та історико-правових дослідженнях [16; 17; 18; 19; 20].

Дослідниками виявлено, що текст Статуту Будви в тому вигляді, як він дійшов до нашого часу, був записаний за доби правління сербського короля Стефана Уроша IV Душана у XIV столітті [14, с. 5]. В самому тексті Статуту він згадується, як «пан імператор» (лат. *masser lo imperador*), так

само, як і в Законнику Стефана Душана (1349 р.) [5, с. 90]. Саме тому достатньо багато норм, вміщених у Статуті, збігаються з правовими положеннями тогочасної Сербії.

Так само, як і інші статuti середньовічних міст на південному узбережжі Адріатики, найдавніший варіант Статуту Будви було записано середньовічною латиною. Цей оригінал до нашого часу не зберігся, але його було використано під час перекладу на італійську мову в XV столітті, після того, як Будва перейшла під владу Венеції (з 1442 р.). З цього італійського перекладу було зроблено кілька транскриптів (стенограм). З них до нашого часу збереглося шість. Два рукописи є в бібліотеці св. Марка у Венеції (перший походить, ймовірно, з другої половини XVII ст., а другий – з 1700 р.). Останній, крім тексту Статуту, містить: 1) Тариф Будванського міського управління; 2) Перелік привілеїв і рішень венеціанської влади, які стосуються Будви; 3) Опис листів і розпоряджень генеральних постачальників для Далмації та Албанії щодо Будви та 4) Список мерів міста Будви. Нарешті, цей рукопис містить опис церкви св. Івана, датований 24 червня 1691 року. Третя стенограма зберігається в одному з архівів у Загребі (сучасна Хорватія) і датується 1854 роком (завірена тодішнім секретарем Будванського муніципалітету С. Любішою). Четвертий розпис зберігається в м. Задар (Хорватія). Він має лише 279 розділів (інші рукописи – 295) і містить значну кількість привілеїв XV-XVI століть. П'ятий рукопис з м. Спліт (Хорватія), ймовірно, 1805 року, а шостий (зроблений за задарським рукописом) зберігається в Цавтаті (Хорватія) у бібліотеці Вальтазара Богішича [14, с. 6-7].

Усі ці рукописи, окрім венеціанських, мають за першоджерело список, зроблений Крсто Івановичем у 1653 році. У передмові дослідник зазначав, що він скопіював свій текст з оригіналу, але, як вважає Н. Вучкович, насправді це не так. Адже оригінал за часів Стефана Душана було відредаговано і цей найдавніший текст Статуту не міг бути написаний італійською [7, с. 7]. Оригінал, на який посилається Іванович, міг являти собою більш пізній список, який зберігався у міській скарбниці. Венеціанський список цього Статуту, як найбільш правильний і точний, був перекладений у 1882 році Ш. Любічем та виданий у Загребі [12].

До набуття Статуту Будви чинності суспільні відносини в міській громаді регламентувалися звичаєвим правом (з помітним впливом римського права, адаптованого до тогочасного середовища та обставин, що були притаманними цій місцевості), а також рішеннями міської ради, що містили одну або кілька норм, застосування яких було обов'язковим. Безпосередньою причиною прийняття Статуту стало прагнення економічно та політично домінуючих прошарків

міського населення «узаконити» колишню традиційну автономію міста в новій ситуації і таким чином забезпечити своє привілейоване становище.

Аналіз тексту будванського Статуту надає можливість дійти певних висновків щодо особливостей правового регулювання доволі широкого кола суспільних відносин у міській громаді. У перебігу кодифікації до Статуту було включено норми, якими закріплювався правовий статус місцевого населення та іноземців [21, с. 148], органів муніципальної влади Будви, визначалася специфіка зобов'язального та спадкового права, кримінального права. Доволі значну увагу було приділено й унормуванню судового процесу.

Статут Будви насамперед достатньо повно та всебічно висвітлює особливості системи органів міського урядування, серед яких виокремлюються Міська рада (Велика рада), Мала рада та князь. Значну увагу приділено й правовому регулюванню діяльності муніципальних службовців, до яких відносилися канцлер, судді, муніципальні прокурори, нотаріус, муніципальні юристи, бухгалтери, муніципальні оцінювачі, ревізор, митники, капітани та охоронці та ін. Певну увагу приділено також специфіці обрання та правового регулювання діяльності міських послів.

Відповідно до норм Статуту вищим органом міського самоврядування в Будві була Велика рада (Consiglio maggiore), згадки про яку містяться лише в розділах (капітулах), створених під час венеціанського панування. Як зазначав дослідник будванського міського права Ж. Буюкліч, до її компетенції насамперед відносилися нормотворча діяльність тобто розробка і прийняття статутів та інших нормативних актів [7, с. 43]. У Статуті Будви про це ніде прямо не говориться, але це логічно випливає з регламенту, згідно з яким усі рішення мають прийматися Радою в повному складі та належним чином подаватися до муніципальної канцелярії (розд. 270) [14, с. 26]. Це також підтверджується назвами кількох статей в яких наголошується, що вони прийняті Великою радою, а також тим що усі розділи починаються словами «наказуємо», «встановлюємо», «проголошуємо» тощо [7, с. 43]. На відміну від Статуту Котора, в будванському Статуті нормотворчу процедуру не вписано. Незрозумілим лишається також питання щодо часу набрання чинності положеннями Статуту, тобто чи мали вони бути підтверджені центральним урядом і якщо так, то в який термін.

До компетенції Великої ради відносилося й обрання власного виконавчого органу, що складався з найважливіших муніципальних чиновників – трьох суддів і восьми радників (з часом цей орган став іменуватися Малою радою). З членів Великої ради також призначалися особи, яким доручалося складання правил для Братства тіла Ісусового

при костелі св. Івана в Будві, та деякі інші «менш важливі обов'язки» (розд. 286) [14, с. 75].

До нашого часу збереглося дуже небагато інформації про те, як працювала Велика рада. Відомо лише, що сесії були закритими для публіки і що «кожна людина яка б піддала розголосу те, про що говорилося» мала бути оштрафована на значну суму грошей. У якості додаткового покарання також передбачалася заборона на отримання такою особою будь-яких «муніципальних послуг» (розд. 79) [14, с. 32].

У Статуті відсутня інформація й про те, хто скликав і хто головував на засіданнях Великої ради, як приймалися рішення і, головне, хто міг бути її членом. Ж. Буюкліч вважає, що цей вищий орган комунального управління збирався за потребою, але, як і в Которі, не рідше одного разу на рік, за давнім звичаєм у день святого Марка (25 квітня), коли мусили бути обрані нові муніципальні чиновники [7, с. 43-44].

В період, коли Будва опинилася під венеціанським пануванням, з'являється й міський виконавчий орган – Мала рада (Consiglio piccolo). 25 квітня 1503 р. було встановлено, що до складу цього органу, окрім міських суддів, мали також входити три прокурори муніципалітету і троє скарбників собору. У випадку, якщо хтось із призначених осіб був би нездатний з поважних причин виконувати свою функцію, голова ради разом із суддями міг запросити до Малої Ради «того, хто їм здасться придатним, аби тільки число тринадцять не було перевищено» (розд. 284) [14, с. 74]. Про компетенцію цього органу даних в Статуті майже немає, окрім того, що на Малу раду було покладено обов'язок закупівлі муніципальних запасів продовольства, тому її члени повинні бути «придатними і надійними особами» [7, с. 49].

Перший розділ Статуту присвячено регламентації правового статусу міського князя [14, с. 15-16]. Вже із самої назви цього розділу про князівські (герцогські) регалії (Regalie del conte), видно, що його нормами в першу чергу регулюються певні грошові та натуральні прибутки, які мала отримувати особа, що обіймала цю посаду, тоді як про повноваження та компетенцію князя тут майже не йдеться. Князь мав право на частину прибутків від продажу товарів і земельних повинностей (acrostico). Він повинен був також отримувати частку від риби, зерна та солі, з кожної пляшки вина що продавалися в місті. На його користь надходила й частина судових зборів, частина штрафів, а також різноманітні інші доходи. На період виконання своїх обов'язків князь також мав бути забезпечений будинком для проживання, якщо б він «хотів би жити в ... місті». Остання норма, а також положення, за яким місто зобов'язане тричі частувати його, «коли він вперше прийде, щоб заволодіти територією»

(розд. 1) [14, с. 15] явно свідчить про те, що князь був не місцевим.

Дослідники середньовічної Будви зазначають, що вочевидь князь призначався на цю посаду сербським правителем (*missus imperator*) [7, с. 50]. Це добре видно із законодавчого положення, яке передбачає, що кожного разу коли князь, посланий імператором, приходить, щоб заволодіти містом (*contada*), мають бути зібрані представники муніципальної влади, щоб князь присягнув, що буде дотримуватися старих звичаїв і положень Статуту. Якщо ж він не принесе присягу, то міська громада не зобов'язана прийняти його як князя (розд. 4) [14, с. 17].

Нормами Статуту Будви регламентувалося досить широке коло цивільно-правових відносин. Найбільше уваги приділялося праву власності (насамперед на землю), договірним зобов'язанням, правовому регулюванню спадкових відносин. У Статуті переважно регламентуються відносини договірною характеру. Дозволялися різні типи використання нерухомого майна власниками, зокрема продаж, дарування, поділ або розпорядження цими об'єктами в інший спосіб. Такі дії в низці випадків могли супроводжуватися доволі суттєвими обмеженнями з метою захисту інтересів близьких родичів відчужувача (наприклад переважне право купівлі для нерухомого майна), дружини (зобов'язок охороняти придане), сусідів (право на оренду), муніципалітету в цілому (заборона відчуження нерухомого майна на користь іноземців) тощо.

У Будванському статуті згадуються договори щодо продажу (*vendito*), дарування (*ardonar*, *donasse*), бартеру (*cambio*, *mutasse*), позики та кредиту (*d'impresti de credenza*), застави (*mpregar*), оренди нерухомості (*affito*, *a parte*, *a livelo*), найму тварин (*a polo*), найму робочої сили (*a lavorar*) [7, с. 158] тощо. Особливу увагу в Статуті приділено зобов'язальним відносинам, предметами яких були домашні тварини, насамперед велика рогата худоба. При укладенні юридичних правочинів, вартість яких склала більше 10 золотих монет – перперів (розд. 113) [14, с. 39], у гміні Будва необхідно було скласти спеціальний нотаріальний акт, оскільки в разі виникнення спору він надавав змогу реалізувати претензії в суді найбільш ефективним способом.

Доволі повно в Статуті Будви представлені й норми кримінального права. Хоча варто зауважити, що сам термін «кримінальне право» для того часу є достатньо умовним. У середньовіччі ще не проводилася межа між злочином та адміністративним правопорушенням. За вчинення і того, і іншого винні особи піддавалися штрафам або жорстоким покаранням. Наприклад, у розділі 66 «Про путан» міститься наступна норма: «Ми наказуємо, щоб путана, яка виявилася у стосунках з двома чи трьома чоловіками

не може носити покривало на голові за нашим звичаєм, але хустку, а також не може мешкати біля шляхтянок або черниць, під загрозою штрафу у 8 перперів, з яких половина належить князеві, а половина – громаді. Якщо буде визначено, що така [жінка] вчинила якийсь злий вчинок або що вона займалася сутенерством, вона не може перебувати в нашій країні більше трьох днів. Якщо залишиться більше, вона платить штраф 4 перпера, з яких половина належить князеві, а половина – муніципалітету, і її бичують по всій країні і [вона має бути] вигнана звідти до кінця життя» [14, с. 29].

Найтяжчим злочином вважалася державна зрада (розд. 92), за яку встановлювалася смертна кара: «Якщо хтось зраджує нашому місту, воно наказує: нехай усе його майно належить муніципалітету, а зрадникові нехай буде відрізано голову. Якщо він втече з нашої країни, то буде з неї назавжди вигнаний» [14, с. 54]. Статут містить також низку норм про покарання за вчинення майнових злочинів та злочинів проти особи [9].

Нормами, що містяться у Статуті Будви докладно регламентувався й юрисдикційний процес (лат. *jurisdictio* – судочинство, від *jus* (*juris*) – право та *dicere* – говорити, проголошувати), тобто нормативно закріплена процедура здійснення органами державної влади (органами самоврядування) покладених на них функцій по відправленню правосуддя [22, с. 38]. В одному з вступних розділів будванського Статуту прямо проголошено, що «ніхто не може бути виправданий незнанням законів цього міста, чи туземець, чи іноземець, він має бути покараний відповідно до шкоди, якої завдав» (розд. 6) [14, с. 17]. З іншого боку, для будь-якої особи, яка вважала, що її право порушено, існувала можливість звернутися до міських суддів і просити у них захисту (розд. 87) [14, с. 34]. Звернувши увагу на ці положення Ж. Буюкліч наголошував, що обидва вони – одне з точки зору порушників існуючих норм права, а інше – з точки зору потерпілої сторони визначають необхідність поважати принцип законності та покладають обов'язок його реалізації на суддів міста [7, с. 231]. Статут прямо забороняв застосування самопомоги (розд. 133) [14, с. 43], коли б особа, права якої були порушені, силою або якимись іншими діями пробувала б у позасудовому порядку відновити свої права [7, с. 234].

Дослідження норм Статуту Будви надає можливість ознайомитися з перебігом процесу та визначити деякі його особливості. Насамперед, звертає увагу, що юрисдикційний процес тут мав переважно обвинувально-змагальний характер і рухався ініціативою зацікавлених сторін. Але водночас, у деяких випадках ми можемо бачити й застосування процесу інквізиційного.

Порушення справи – відбувалося здебільшого за скаргою. В деяких випадках позов не можна було подавати під час жнив або під час збору врожаю (розд. 96) [14, с. 36]. Наступна стадія процесу полягала у заслуховуванні судом сторін та свідків. Оскільки міські судді могли бути зайняті й якимись власними (в тому числі комерційними) справами, Статут передбачав, що судові засідання може відбуватися лише двічі на тиждень – у понеділок та п'ятницю (розд. 95) [14, с. 36]. Якщо сторона, у встановлений час не з'являлася до суду або не надсилала свого представника чи адвоката, то в такому разі судді були уповноважені винести остаточне рішення на шкоду відсутній особі, незалежно від суми позову (розд. 90) [14, с. 35]. Для сторін було недостатнім просто прибути до суду. Вони мусили активно співпрацювати. Тому, якщо позивач чи відповідач «відмовився б відповідати навіть після третього попередження» судді, то в такому разі вважалося, що справа ним програна (розд. 98) [14, с. 36]. Нікому з присутніх на суді не дозволялося говорити «ані на користь, ані проти будь-якої з сторін» (розд. 207) [14, с. 57].

Так само Статут забороняв і суддям підтримувати одну з сторін. Вони повинні були просто вислухати сторони та свідків і судити згідно зі Статутом справедливо і неупереджено, а не з особистої приязні або неприязні чи через хабар. Якби було доведено, що суддя отримав хабар (*simonia*), то він мав бути покараний. Це ж стосувалося нотаріусів та всіх інших чиновників (розд. 93) [14, с. 35]. Статут навіть містив категоричну заборону під загрозою великого штрафу (12 динарів) протягом усього терміну процесу суддям, канцлеру або свідку «їсти й пити» з однією із сторін, якщо ця трапеза оплачувалася самою стороною (розд. 94) [14, с. 35].

Розпочавши розгляд справи судді зобов'язані були довести її до кінця та прийти протягом 20 днів після закінчення судового розгляду відповідне рішення (*sententia*) (розд. 104, 121) [14, с. 37, 40-41]. Рішення мало бути зачитане канцлером перед присутніми сторонами і після цього записане на окремому аркуші паперу (*in cedula*) та передане нотаріусу (розд. 80) [14, с. 32]. Останній був зобов'язаний протягом 8 днів скласти на цій основі новий документ (*carta di sententia*) та завіривити його міською печаткою. Якщо нотаріус не робив цього вчасно, судді повинні були обрати на цю посаду іншу особу (розд. 73) [14, с. 31].

Висновки. Отже, Статут Будви являв собою комплексний кодифікаційний акт, що був результатом тривалої роботи і являв собою збірку норм муніципального, адміністративного, цивільного, кримінального та процесуального права. Його появі передувала тривала робота з систематизації та узагальнення норм звичаєвого права, норм статутів, виданих органами міської вла-

ди та органами держав, до складу яких входили міські землі в той чи інший період, зокрема норм венеціанського права, норм канонічного права та врахування судової практики. Помітно, що в ході кодифікації Статуту Будви укладачами широко використовувалися правові звичаї, а також попередні норми права, що походили від органів міського управління (самоврядування). Джерелознавча критика Статуту надає можливість дійти висновку, що з часом право Будви помітно ускладнюється та набуває все більш виразних специфічних ознак, притаманних місцевому правовому ладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фрейденберг М.М. Городская община X–XI вв. в Далмации и ее античный аналог. *Études balkaniques. Akademie Bulgare des sciences. Institut d'études balkaniques. Sofia, 1977. № 2. P. 114–125.*
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь : ок. 50 000 слов. 3-е изд., испр. Москва: Рус. яз., 1986. 840 с.
3. Шаферова Л.А. Горожане средневековой Будвы (социально-психологический аспект) *Воронежский исторический сборник. 1999. Вып. 14. С. 87–101.*
4. Фрейденберг М. М., Чернышов А. В. Города-коммуны далматинского побережья (VII – середина XIII в.). *Раннефеодальные государства на Балканах VI–XII вв. / отв. ред. Г.Г. Литаврин. Москва: Наука, 1985. 364 с.*
5. Чиркович С.М. История сербов. Москва: Весь мир, 2009. URL: <https://inslav.ru/publication/chirkovich-s-m-istoriya-serbov-m-2009>
6. Маковський С. О. Кампоформійський мирний договір 1797. *Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. Т. 1 / Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. С. 619.*
7. Bujuklić Ž. Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune. Budva 1988. 299 s.
8. Bogojevic-Glusčević N. Concluding of the legal affairs in medieval Eastern Adriatic towns. *Fundamentos romanísticos del derecho contemporáneo. 2021. Vol. III. S. 361-374.* URL: https://www.boe.es/biblioteca_juridica/anuarios_derecho/abrir_pdf.php?id=ANU-R-2021-B0206702080
9. Milović Karić G., Milović Đ. Tragovi zdravstvene kulture u srednjovjekovnome Budvanskom Statutu. *Acta medico-historica Adriatica. 2010. Vol. 8. № 2. S. 261-266.* URL: <http://www.amha-journal.com/index.php/AMHA/article/view/343>
10. Синдик И. Однос града Будве према владарима из династије Немањића. *Историски часопис. 1957. № 7. С. 23–36.* URL: <https://books.google.com.ua/>

- books?id=P-t6CgAAQBAJ&pg=PA23&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
11. Серегин А.В. Средневековая форма правления, государственно-правовой режим земель средневековой Зеты, Хумма, г. Каствы, г. Будвы и общины Вепринской во второй половине XIV–XV вв. *История государства и права*. 2019. № 3. С. 27–32.
  12. Љубић Ш. *Statuta el leges civitatis Buduae, civitatis Scadronae, et civitatis insulae Lesinae. Monumenta historico iuridica Slavorum meridionalium*. Pars I. Vol. 3. Загреб, 1882–1883. 618 s. URL: <https://ru.scribd.com/doc/172004029/%C5%A0ime-Ljubi%C4%87-Statuta-et-legis-civitatis-Buduae-civitatis-Scradonae-et-civitatis-et-insulae-Lesinae-Mi%C4%87e-Gamulin>
  13. Luketić M. *Srednjovjekovni statut grada Budve*. Budva: Skupština opštine Budva, 1970. 117 s.
  14. Средньовієковни статут Будве / прев. и предговор Н. Вучковић; прир. М. Лукетић, Ж. Бујуклић. Будва: Историјски архив, 1988. 256 с.
  15. *Statut grada Kotora*. II: Prevod originala iz 1616 godine sa naučnim aparatom / prevodioci J. Antonović, A. Mažibradić, S. Pejović, J. Katelan, A. Milić, M. Vukasović, L. Blehova Čelebić, G. Mušura. Kotor, 2009. [Електронний ресурс. CD].
  16. Гавриленко О.А. Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. – пам'ятка середньовічного італійського права на українських теренах. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Вип. 27. 2019. С. 18–24.
  17. Гавриленко О.А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.). *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2011. № 945. С. 49–53.
  18. Гавриленко О.А. Основні риси цивільного процесу в північнопричорноморських колоніях Генуї (друга половина XIII – третя чверть XV ст.). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. «Юридические науки»*. Т. 24 (63). 2011. № 2. С. 17–22.
  19. Гавриленко О.А., Сівальньов О.М., Цибулькін В.В. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір. Харків: Точка, 2017. 260 с.
  20. Кузь А. І. Статут Кафи 1290 р. як джерело з ранньої історії генуезьких торговельних колоній у Криму. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2011. № 2 (4). С. 14–19.
  21. Luketić M. *Културна баштина I: Избор*. Будва: Народна библиотека Будве; Паштровски алманах; Штампар Макарије, 2019. 551 с.
  22. Гавриленко О.А. *Історія держави і права України: стародавня доба*. Харків: ХНУВС, 2011. 63 с.